

SOSYAL TARİHİN ALANI VE TÜRKİYE GERÇEĞİ

Zafer Toprak

Ünlü İngiliz tarihçisi G. M. Trevelyan 1944'te yayınladığı İngiliz Sosyal Tarihi (English Social History) adlı yapıtında okuyuculara "bir halkın politikayı dışlayan tarihi"ni verdiğini kaydeder. Oysa, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün arşivlerine baktığımızda politikanın Enstitü'nün sosyal tarih anlayışında hakim unsur olduğunu görürüz. Bu iki uç noktadan da anlaşılacağı gibi sosyal tarih çok değişik anlamlara gelebilen bir tanımlar yumağıdır. Batı'da kadın çalışmalarından siyahi (black) tarihe kadar uzanan geniş bir alan sosyal tarihin kapsamına girer.

Türkiye'nin gündemindeki sosyal tarihin bu değişik tanımlar içinde farklı dökümleri yapılabilir. Ancak, konferansın gündemindeki sosyal tarih "emek" ağırlıklı bir tarih anlayışıdır. Burada hemen şunu kaydedelim, emeğin de politika ağırlıklı bir tarihi yazılabileceği gibi politika ötesi bir tarihi de olabilir. İstatistiklere dayanan ve hertürlü sayısal verilere ağırlık tanıyan Batı'nın nicesel tarih (quantohistory) dediği, fikir tarihciliğini dışlayan tarih anlayışı politika ötesi tarihe örnek gösterilebilir.

Emek tarihinin politik çizgisini belirlemek büyük ölçüde "fikir" tarihciliğinin uğraş alanına girer. Ancak "emek" in maddi

ortamını aramak geniş tabanlı bir sosyal tarih anlayışıyla mümkündür.

Fikir tarihinden uzaklaşıp toplumun günlük yaşamına inmedikçe, maddi üretim koşulları irdelenmedikçe, sokaktaki adamın sorunsalına değinilmedikçe sosyal tarih amacına ulaşamaz. Sosyal tarihin gündemi "topyekün", "total" bir tarih anlayışını zorunlu kılar.

Günümüz Türkiyesi'nde hakim olan tarih Batı'da "eski tarih" diye nitelenen siyasal, askeri ve diplomatik tarih anlayışıdır. Nitekim Batı'da da "Annales"i ve "İktisat Tarihi"ni dışlarsak hakim unsur toplumun üst katmanlarına yönelik siyaset ağırlıklı bir tarihtir. Sosyal tarih özellikle II. Dünya Savaşı ertesini ivmelenmiş, özellikle Fransız tarihçiliğinin "yeni tarih" diye adlandırdığı akımla, 1970'lerde geniş ufuklar kazanmıştır. Marksist gelenekle dirsek temasını yitirmeyen "yeni tarih" çoğu kez politikayı art planı itmiş, "uzun dönem"lerle ilgilenmiş, toplumu çok yönlü bir biçimde çözümlenmeye tabi tutmuştur. Ancak şunu hemen hatırlatalım, "Annales" ve "yeni tarih" in temel uğraş alanı sanayileşme öncesi yapılara özgü kalmıştır. Hatta, çoğu kez "eski rejim" (ancien regime) ilgi odağını oluşturmuştur.

Öte yandan "yeni tarih" özellikle Anglo-Sakson dünyada birbirine taban tabana zıt yaklaşımları içermiştir: sosyal, ekonomik, demografik ve kliometrik tarihler olabildiği gibi popülist, feminist, kara (zenci-black) ve Marxist tarihler de zaman zaman "yeni tarih" başlığıyla gündeme gelmiştir.

Türkiye de sosyal tarih çoğu kez kavramsal çözümler düzeyinde kalmıştır. Son 150 yılın tarihi "gelisme iktisadının verileri ışığında "kapitalistlesme süreci" olarak görülmüştür. Çoğu kez kapitalizmin türdeş yapısı Türkiye özelinde de aranmıştır. "Tek doğrultulu" (unilinear) bir tarih anlayışı sınıfsal katmanları Batı örneği doğrultusunda belirlemiştir.

Oysa emek tarihi geçiş toplumlarında zaman ve mekandan arındırılarak ele alınamaz. Geçiş sorunsalları ülkelere özgü farklılıklar gösterebilir. Her ne kadar kapitalizm mekanı küçültür, türdeş kategoriler oluşturursa da, kapitalizm öncesi toplumsal kuruluşlar farklı yapısal özellikler gösterirler ve bunları üstünkörü genellemek tarihin engebeli yolunu düzleme anlamına gelir.

Türkiye'nin son 150 yıllık tarihi geçiş sorunsalları ışığında ele alınmalıdır. Emek için ise bu sorunsal büyük ölçüde korporasyondan sendikal yapıya yönelmiştir. Türkiye gibi kapitalizmi geç yakalayan ülkelerde duragan ile değişkenin birlikteliği Batıya oranla çok daha baskındır.

Zanaatten sanayiye, çırak-kalfa-ustadan işçiye, loncadan sendikaya geçiş sorunsalları duragan toplumlardan değişen toplumlara geçişin temel göstergeleridir. Ancak Batı örneğinde kapitalizmin doğal akışı içinde bu süreç birkaç yüzyıla yayılmıştır. Diğer bir deyişle sendikal yapının doğusu

korporatist yapının çözülüşünü bir zaman aralığıyla izlemiştir.

Batı da sanayi zanaatın yerini alırken, çırak-kalfanın boşalttığı alan işçi tarafından doldurulurken loncaların çözülmesinden çok sonra sendikalar ortaya çıkarken, Türkiye de bu iki farklı toplumsal yapı özellikleri örtüşmüş, geleneksel dikey entegrasyonla çağdaş yatay entegrasyon birlikte var olmuşlardır.

Diğer bir deyişle, tarım için bugün artık tartışma götürmeyen küçük üreticilik, tarım dışı kesimler içinde varlığını sürdürmüştür. Batıda kapitalizm küçük meta üretimini çözerken Türkiye örneğinde uzun bir süre birliktelik söz konusu olmuş, hatta ittihatçılıkta olduğu gibi kapitalistleşme sürecine gücünü büyük ölçüde "esnaf" diye nitelendirdiğimiz "küçük üretici" kesimden almıştır.

Bu koşullarda sendikal yatay örgütlenme uzun süre dikey "meslek" örgütünü çözememiştir. Yine bu nedenle, Türkiye solu uzun yıllar "meslekçilik"le birlikte yaşamıştır. Tarih için berrak olan bu birliktelik, günümüz tarihçilerince sağ-sol karmasası olarak yorumlanmış, Muhittin Birgen'den Kadrocular'a kadar sola açılan kesimlerin çeteresi yanlış tutulmuştur. Ve yine bu nedenle, popülist özlemleri değerlendirmede güçlük çekilmiştir. Oysa, popülizm birçok gecikmiş ülke örneğinde olduğu gibi, tüm nostaljik beklentilerine rağmen, gelişmeye acılımlı olan bir düşünce yumağı olmuştur.

Türkiye emek tarihinin birinci sorunsalı yukarıda

belirttiğimiz gibi, Batı'da farklı üretim biçimlerinin ögeleri, Türkiye gibi geçiş toplumlarında aynı potada yer alabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu gerçek göz ardı edildiği sürece, siyasi odaklar, ve bu arada siyasal partilerin sınıfsal konumlarını belirlemek, ve izledikleri politikaların tutarlılığını sorgulamak son derece güçtür.

Emek tarihimizin bir başka sorunsalı "ulusal", "etnik" yapılardan kaynaklanır. Bu nedenle "ulusal" sorunla "emek" sorunu birçok kez kesismıştır. Kapitalizm öncesi toplumlarda dinin de etkin belirleyiciler arasında yer alması ulusal soruna çok vecheli bir yön vermiştir. Meşrutiyet yıllarında bile Müslüman Osmanlı esnaf, gayr-ı müslim işçi olmuştur. Beceri gerektiren birçok iş kolunda yabancı sermaye işgücünü de beraberinde getirmiştir. 1908 grevlerinde dinamik öge birçok işkolunda "ithal işgücü" olmuştur. Bu nedenle de ittihatçı kesim sorunu işveren-ışgören ışığında görmemeği yeğlemiştir.

Öte yandan tarihin göreceğili "emek" tarihi için de geçerlidir. Geçmişte sanayi olarak nitelenen bir dizi kuruluş bugün küçük esnaf, küçük sanayi sitesi birimi niteliğindedir. Üretimi kategorilendirirken değişim dinamikleri ışığında çözümlenmelere gitmek gerekir. Loncanın duragınlığına karşın "manifaktür"ün açılımı ölçek benzerliği olsa bile sosyal tarihçiyi farklı sonuçlara sevkeder. Somuta indirgersek Batı sanayi ürünlerinin ithali sonucu çözülen birimin lonca ya da ön-endüstri niteliğinde "manifaktür" olması farklı sonuçlar doğurur.

İlki geleneksel yapının duragan, içine kapalı, gecimlik, provizyonist yapının çözülmesi ve kapitalistleşmeye açılımı sağlar. Diğer bir deyişle sivil toplum dediğimiz ögelerin doğuşuna ortam hazırlar. Diğerleri var olan ancak su yüzüne çıkmamış dinamiklerin daha gelişmeden budanması anlamına gelir. Bu sorunsal ışığında yakın tarihimize baktığımızda 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi'nin etkisi değişik senaryolar ışığında değerlendirilebilir.

Sosyal tarihte kavramsallaştırmalar, genellemeler, yöresel bölgesel farklılıkları çoğu kez, mantığı gereği, göz ardı eder. "Paket" tarihler özgüllükleri örter. Örneğin Tüm İktisat tarihlerimizde Batı Anadolu gelişmiş yöre olarak vurgulanır. Oysa, geç Osmanlı'nın ve belki de Cumhuriyet Türkiye'sinin uzun yıllar en geri kalmış yörelerinden biri eskiden Mentese Sancağı diye bilinen bugünkü Muğla yöresidir. Vakıf çiftliklerinin egemen olduğu bu yörede geri bir tarımsal yapı yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle kavramsallaştırma ve genelleme somut tarihsel verilerle ilişkisini yitirmemelidir. Yoksa "nomotetik" dediğimiz genel kural koyma özlemi tarih bilimini gereksiz kılar.

Türkiye'de sosyal tarih alanında neler yapılmalıdır ? Bir emek tarihinin yazımı ne tür sorunları gündeme getirir ? Siyasal tarihle emek tarihinin ilişkileri hangi düzeyde kurulmalıdır ? Tüm bu soruların yanıtı onyıllarca sürececek bir birikimde yatmaktadır. Türkiye, gelişkin bir tarih geleneği olmasına karşın, sosyal tarih alanında ve özellikle emek tarihinde uzun

bir yol kat'etmek zorundadır.

Emek tarihi, sosyal tarihin diğ'er boyutlarındaki gelişmelerden arındırılarak ele alınamaz. Bu nedenle tarihi "yeni tarih"ın gündeme getirdiği "topyekün" bir açılımla ele almak gerekir. Marjinallerin tarihinden kadın, aile, çocuk tarihine kadar çok değişik girdi emek tarihinin periferisini oluşturur. Emek tarihinin kendisine 19.yüzyılda marjinal tarih olarak bakıldığı unutulmamalıdır.

Öte yandan nüfus ve mekan emek tarihi için son derece gerekli girdilerler. Nüfusbilimsel tarih ve mekan tarihi olmaksızın üretim sürecinde insan mekan ilişkisini yakalamak olanaksızdır. Bugün hâlâ tarih saygın tarih araştırmalarında İstanbul'un 16. yüzyıldaki nüfusu 200.000 ile 1.000.000 arasında gidip gelmektedir. Nüfus ve coğrafya ücret sorununda temel belirleyiciler arasındadır. Örneğin II. Meşrutiyet yıllarında Manisa'da tarım işgücü gündelik 34 kuruşa kadar çıkar iken, aynı aylarda Urfa'da 1 kuruşluk işgücüne rastlanmaktadır. Emeğin akışkanlığı, gelenek-görenek bir yana bırakılırsa, ulaşım ve iletişimle son derece yakından ilgilidir. Gerek iç göç, gerekse dış göç Malthusien unsurları açısından emek tarihi için ilginç sonuçlar doğurmaktadır.

Nüfus tarihçiliği kaçınılmaz olarak medikal tarihi gündeme getirir. Çocuk ölüm oranının % 50-60 gibi yüksek oranlara ulaştığı ortamlarda kıt emekli toplumlar oluşur. Nitekim

Osmanlı'nın ekonomik gelişme sorunlarının başında emek kıtlığı gelmektedir. Küçük üreticilik çoğu kez nüfus sorunlarıyla yakından ilgilidir. Halk sağlığına yönelik medikal tarih emek tarihine ilginç katkılarda bulunacaktır.

Aile tarihçiliği emeğin üretim ve tüketim ortamını çizer. Ailenin yapısal dönüşümleri tüketim birimlerini ve faal işgücünü belirler. Çocuk sayısı, çocuk işgücünün üretime katkısına göre değişik sonuçlar doğurur.

Yerel tarihçilik, kent ve kır tarihçiliği insan-mekan ilişkisini sağlıklı bir biçimde ortaya koymaya yarar. Bu nedenle emek tarihinin kaçınılmaz uzantıları olarak görülmelidir. Emek tarihiyle ilgili en değerli bilgileri bugün hâlâ Osman Nuri'nin Mecelle-i Umur-ı Belediye'sinden elde etmekteyiz.

Zihniyet tarihi, özellikle kapitalizm öncesi toplumlarda üretimle yakından bağlantılı bir tarihtir. Ahilikle loncaların ilişkisinde olduğu gibi üretimin bu tür toplumsal yapılarda tinsel bir boyutu da vardır. Tarikatla üretim ilişkileri bugün bile ülkemizde zaman zaman gündeme gelmektedir. Adetler, alışkanlıklar, hurafeler ve benzeri bir dizi maddi üretim dışı faktör üretim ve tüketim örüntülerini yönlendirebilir. Örneğin üretimi son derece ucuz domuz eti tüketimi bu bağlamda ele alınabilir.

Ve nihayet bilim-teknoloji tarihi emek tarihine yol açacak alanlar arasındadır. Teknoloji üretimi ve transferi emeğin

1 2 3

retkenlięini yakından ilgilendirir. İsgcne bilgi-beceri aktarımı ise eğitim tarihine, özellikle mesleki eğitime yönelmeyi gerektirir. Meslek okulları, ırac mektepleri üretken emeğin geçis odaklarıdır.

Emek tarihi son derece karmaşık bir yumağın birleşimidir. Bu, özellikle geçis toplumlarında daha da sorunlu hale gelir. Bu nedenle emek tarihçiliği sağlam bir sosyal bilim birikimine yaslanmalıdır. Tarih bir sosyal bilimdir. Tarihi ise farklı sosyal bilim girdisini potasında eriten kişidir.

Emek tarihçisi yukarıda belirtilen bilgi yağınının içinden maddi üretim koşullarını belirleyen ve tarih açılımında üretimi bilfiil gerçekleştiren ögeye öncelik tanıyan sosyal bilimcidir.